

VII. Avas és Bükk. Nagybánya.

I. Egy évszázaddal a síkvidéki erdőségek településének megindulása után jelentek meg a megye még lakatlanul maradt foltjainak, a hegyvidékeknek első falui, de eltelt még pár száz év, míg a belső vándorlás különböző irányokból idefutó hullámai nagybirtokosok telepítő akcióiba kapcsolódva a végső képet kialakították.

Az Avas-hegység hatalmas rengetege nyugaton Sárköz-Meggyes, délen a Szamos és Nagybánya vonaláig húzódó lábterületeivel legnagyobb részében a Pók-nb. Meggyesaljai Móric családnak¹ köszöni megnépesedését, ha a széleken voltak is királyi uradalomtól már kialakult formákban áthagyományozott falui.

Ilyenek a hegy lábánál elterülő községek; egyik részük jó néhány évtizeddel előzi meg a hegység első telepeit. Apát már a Várad Regestrum említi, Sárköz és Meggyes az 1270-es években sem fiatal települések s ideszámítható a Pápai Tizedjegyzékekben feltűnő Szinyérváralja is. Valamennyien a Móric-család megjelenése² előtti idők termékei, nagy többségükben magyar lakosságúak s még a királyi uradalom korában keltek életre. A meggyesieket azután is királyi vendégeknek mondják, hogy a Móric-család a szomszédos vidékre szóló első adománylevelét elnyerte s ebben az időben Sárköz erdeje is a királyé.³ A másik kettőt északról és nyugatról (Magasmart) királyi telepek veszik körül, aligha lehetett tehát más a korábbi sorsuk. Ismerjük a terület két egészen korai magánbirtokosát, ittlétük azonban nem tartott hosszú ideig s nem játszottak nagy szerepet a telepítésben sem.⁴

¹ L. Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek II. 436. l.

² 1270 < 1409. Dl. 31053, Fejér VII/3. 65. l.

³ 1271 < 1409. Dl. 31053, Fejér VII/3. 71. l.

⁴ Sárközön és az Avason bizonyos Ur Benedek (1270), Meggyes táján — földje benyúlt a hegyek közé — a Kaplony-nemzetség birtokolt egy ideig. Ha a Jákóvárra vonatkozó adatok nem is hitelesek (l. Meggyesnél), azt bizonyosan tudjuk, hogy 1231-ben (Wenzel XI. 232. l.) Sikárlótól nyugatra a hegységben és a Szamos jobb partján nagy Kaplony-birtokok voltak, sőt Láposon 1300-ban is (Sztáray I. 37. l.). Így a későbbi

Az uradalomnak ez a síksági fele — később két új településsel, valamint a nyugaton hozzászerzett falukkal és birtokrészekkel gyarapodva — a Meggyesalja nevet kapta,¹ míg a hegyvidéket forrásaink összefoglalóan Avasságnak vagy Avasnak nevezik.² Az Avasról — bizonyosan mondhatjuk — a XIII. század első felében is hiányoznak az emberi települések. 1231-i határjárásunk³ szerint északi részén Mik ispán lakatlan erdeje terjeszkedett,⁴ déli sávján a Kaplonyoké. Délkeleten a Hontpázmány-nemzetségnek adományozott megyényi terület — lakói alig vannak — fogott be egy részt ebből is. A később megjelenő faluk javarészeről — Nagybányáról is — tudjuk, hogy csak évtizedekkel később települtek, de 1231-ben a többi sem állhatott: olyan fontos helyeket, mint Lápos arany- és ezüstbányái, már ez az oklevél sem mulasztott volna el felsorolni, ha valóban léteznek.

Az első településréteg az Avasra csak a következő négy évtized folyamán rakódott le. Amikor V. István király 1270-ben Ur Benedek birtokait Móric fiának, Miklósnak adományozza, a privilégiumban Sárközt, Újvárost, Parlagot és Avast sorolja föl. Ebből — az Avas szóhasználatának ismeretében — világosan következik, hogy a hegyvidék későbbi falvai közül a síksághoz közelfekvő Újváros és Parlag már léteztek, törzse azonban — legalább is a déli gerincig — lakatlanul állott. Előre is szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy ezek az első Avas-lakók nyugatról a Tálna-patak völgyén feltörtetők, de a síkságtól még messzire nem hatoló magyarok voltak, telepítőjük pedig a király, vagy az említett magánbirtokosok. A Szamos felé néző hegyoldal is üresen állhatott még ebben az időben, bár a jelek szerint nem tartozott az Ur Benedek-féle földhöz s így viszonyait pontosan nem ismerjük. Csak egy településről, a láposbányairól lehet

Móric-uralom déli fele — mint Schönherr egy XV. századi feljegyzés alapján előadja (Schönherr 209. l.) — talán Kaplonyokkal kötött házasság útján került a családhoz. Meggyes esetében ez persze nem állhat meg. — Az 1231-i határjárás különben Kaplony-földön egyáltalán nem mutat településnyomokat.

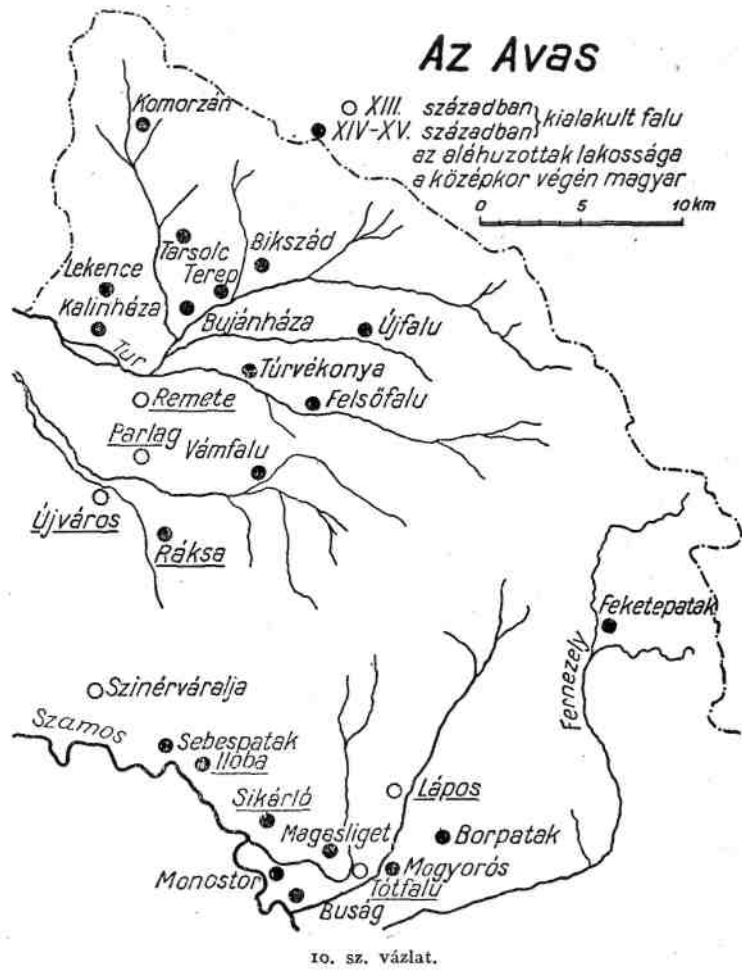
¹ 1490. Meggyesallya et Krasso et Awas: DI. 19676, 1385.: in districtu Meggyes: Zichy IV. 301. l.

² 1360. a possessione magistri Simonis filii Mauricii Owas nominata: Petrovay Gy.: Oklevelek Máramaros vm. történetéhez. Történelmi Tár 1909. 2. l. 1520. siluast-... et alias alpes adpertenencias castri Zynyr Awassag appellatas: DI. 30080.

³ Wenzel XI. 232. l.

⁴ Úgy is értelmezhető, hogy Szatmár ispánja viselte itt gondját a királyi erdőknek.

bizonyítani, hogy kb. Újvárossal és Parlaggal egyidős. Bányamunkásai¹ a XIII. század második felében költöztek ide:

1300-ban a Kaplony-nemzetség birtokai közt van, de a telepítők nemcsak ők, hanem az ispánság vagy a Hontpázmányok is

¹ 1340. Fejér X/4. 864. 1. (kivonat).

lehettek. Korai kialakulású faluk közé sorolható még Misztótfalu, melynek a láposi bányák tartozékai voltak s így valószínűleg az ottani teleppel egyidős.¹ A lakók itt is nyugatról jöttek, akkor, amikor megyénkben nem volt még nyoma románságnak. Talán Tótfalu szlávjaival egykorúak az ilobaiak. Ez a vámszás bányái miatt értékes falu feküdt — a szamosmenti Sikárlóval együtt — a legkedvezőbb helyen: elsőségük már ebből is feltételezhető. Az pedig, hogy nevük² és ismert lakóik többsége magyar, még valószínűbbé teszi, hogy az idegenek tömeges betelepülése előtt keletkeztek. Ide számíthatjuk végül az 1231 és 1279 közt keletkezett Magasligetet; megtelepülése előtt már használatos nevét a környék magyar lakóitól kapta, noha utóbb román jellegűvé változott.

Még mindig korán, de már 1270 után került a Túr völgy síkságra nyíló avasi szakaszába a magyar Remete, s ekkor egészült ki a síkterület képe is a hasonló népiségű Józsefházával és Szamostelekkal. Abból, hogy az eddig tárgyalt helységek középkori források alapján magyarnak látszanak, a hegyekben felfelé haladva azonban magyarságnak mind kevesebb a nyoma, valamint abból, hogy ez az arány újabbkori forrásokban is hasonlóan tetszik,³ sőt a XIX. század statisztikáival is összehangolható: mindenekelőtt a középkori névanyag tanulmányozásához kapunk biztatást, mert bármilyen csekély számú az s bármennyire nem is használhatók pl. a helynevek magukban bizonyításra, többszempontú mérlegelés — különösen, ha az említett kiegészítő eszközökre is figyelemmel leszünk — megközelítőleg valószerű eredményeket fog adni. Mindezeket tekintve véve már biztosan állíthatjuk tehát, hogy a patak völgyek — legfelső és a gerinchez közeleső szakaszukon kívül — csupa olyan falunak adtak helyet, melyek népi összetételében a magyarságnak szerepe volt. Ez a magyarság a vele együttélő románokkal és ruténokkal legalább egyidőben került ide, ami vagy úgy képzelhető el, hogy a Mőricok, amíg az uradalom régi népességéből telt, új faluk alapításakor kevert lakosságot telepítettek le, vagy úgy — s ez volna a valószínűbb, — hogy, mint Újvárosnál és Parlagnál, a völgyek magasabb részeiben is magyar jobbágyság végezte az első irtásokat, az általuk lakott településeken az idegen népnek többnyire már csak a

¹ L. 1490. DI. 19676.

² Csak Iloba szláv (Kniezsa).

³ Pl. 1683. U. et C. I. 17—19.

bővítés és gyarapítás feladata jutott s a többséget csak idők múltán tudta megszerezni.¹

Az említett szempontok szerint most már az avasi faluk következő rétegében is különbség tehető. Ezeket XV. század végéről keltezett oklevelek említik először s megtelepülésük 1270 és 1478, illetve 1270 és 1490 közé esik.² Közülük Túrvekonya, Bikszád, Vámfalu és Felsőfalu valóban magyar alapítású lehetett, bár csak a két utolsó maradt meg a XV. századig, illetőleg még tovább magyarnak; Lekence, Kalinháza és Bujánháza félreesebb tájon fekszenek s más formájúak: ezek utóbb s elsőnek idegen lakók által megszállott faluk. A következő rétegbe azok a helységek számíthatók, melyek ugyancsak az 1270 után eltelt két évszázadban keletkeztek, de a románság túlnyomó szerepe jellemzi őket. Ilyen Tarsolc és Komorzán s közelebbi ismeretek híján Babafalva is ideszámítható.³ A Szamosra tekintő Feketepatakon, jóllehet neve a vidéken először megjelenő és az itteni víznek nevet adó magyarságtól származik, románok voltak többségben. Pár falu a XV. század vége felé települt:⁴ ezeket az uradalomról szóló oklevelek 1493 előtt⁵ nem említik s ha állott is helyükön nagyobbrészt szétszórt formáik csirájaként néhány emberi lakóhely, a XV. század végéig a többi — szintén kezdetleges — faluval sem voltak egyenrangúnak vehetők.

¹ Úgy látszik, földrajzi adottságokon kívül alapítóik népi különbsége hozta létre az Avasság kétféle településformáját. Szórt típusúak a magasabb hegység tisztán románok látszó falui: Terep, Tarsolc, Komorzán, az újkoriak: Mózesfalva, Huta és a vegyeslakójúak közül a magasabban fekvő Bujánháza, Lekence és Kalinháza, míg a többi magyar és vegyesnépű falu — a kései Ráksa kivételével — hosszanti, út- és patakparti település. L. a 75.000-es katonai térképet, Czirbusz G. cikkét (Az Avasság ós népe. Földrajzi Közlemények 1900. 225. l. skk.) és az uradalom 1512-i urbáriumát (Dl. 36985), hol az alsóbb faluk «plateákon», «szögeken» sorakozó, a felsőbbek egymás fölött fekvő, szórt telkekből állnak.

² 1478. Lel. Acta 27, 1482. Lel. Acta 6, 1490. Perényi, de már a XIV. század végén 20 magyar megyesaljai birtokról hallunk: közülük többnek a hegyekben kellett fekdünie.

³ Kalin maga szláv vagy román személynév és mint Buján esetében is, a telepítő falusi vajdát kell mögötte látnunk. Névanyaga mégis magyar jellegű, — Lekence 1342 után települt. (L. ott.) A most felsorolt faluk közt van az a négy, összefüggő területen fekvő község is, melyekben — ha 1512-i urbáriumunknak (Dl. 36985) hihetünk — nem románok, hanem ruténok tették ki az idegen nép többségét, az említett forrásban ugyanis «Rwthény in ... Awassagh» címszó alatt szerepelnek.

⁴ Az újkor csak egy számbavehető települést alakított itt ki: a román Mózesfalut (Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vrix. 116. l.).

⁵ 1493. Dl. 30332 és Perényi.

Ebből a csoportból, amennyire meg lehet állapítani, csak a félreeső, de színmagyar telepek közelében fekvő Ráksának voltak egyideig túlnyomórészt magyar lakói, kivüle csak Bartfalván, Buságon, a déli Sebespatakon és Monostoron élt magyarság nagyobb számban. Terepre és a korán megkettőződött Monyórsra már jövevény nép nyomta rá bélyegét. Újfalu, Borpatak, Tamásfalva és Szegfalva jobbágnépe ismeretlen származású. Ha különösen a középső réteg faluinak települési ideje két évszázad távolságán belül nem is határozható meg pontosan, a döntő szerepet játszó román pásztornép megjelenését valamivel közelebről állapíthatjuk meg. Szigorúan vett terminus post quem a letelepülésre itt is az 1270-es év, világos ugyanis, hogy ekkor a két magyar falun kívül nem volt más lakott hely az Avasságban. Egy évszázaddal később már zárt településeik állottak a hegységen: 1370-es évekből keltezett oklevelek szólnak elsősorban szatmári oláh birtokról és oláh jobbágyról.¹ Hogy ez a település nem volt elszigetelt, nyilvánvaló: az eddigi eredmények alapján² eleve is valószínűnek látszik, hogy a telepítések zöme egy-egy nagyobb rendező aktus kereteiben történt. Valóban, nem sokkal később, 1385-ben már általánosságban beszélnek a meggyesi kerület «oláh»-jairól.³ Az ugoicsai román településviszonyok különben, melyekre az előbb hivatkoztunk, egyébként sem lehettek függetlenek a területben és szerkezetben egyként odakapcsolódó szatmári Avasság sorsától s bizonyos, hogy — amiként a szatmári és ugoicsai románokról szóló emlékek megjelenési ideje is csaknem évszerint egybeesik — ugyanaz a hullám rakta le őket. Következésképp a szatmáriak is csak a XIV. század közepe után, 1337 és 1378 közt települhettek.⁴

¹ 1375: ... Jobagiones ... Hungaros ... et olachos: Mándy 1379: ad possessionem earundem ... Ohakalen (!) Magaslygeth veniendo unum Jobagionem Olakalen interemissent: Lel. Acta 41. — Más körbe tartozik a Bátoriak «oláh ménese» (equaeia Olahaly, 1354. Anj. VI. 158.1.) s nem számítható ide az a távoli vidékekről, egy esetben a sólyomkői uradalomból jött, disznait a birtokostól jó pénzért nyert engedély alapján lép- és szamosparti mocsaras erdőségekben makkoltató pásztornép, melynek ideiglenes itt-tartózkodásáról már a XIV. század közepén tudunk (1357. Anj. VI. 611. és 621. l.).

² Szabó I. i. m. 95. l. s. k.

³ Jobagiones et Olachy... in districtu Megyes conmorantes: Zichy IV. 301. l. Itt bizonyára az egész uradalom értendő, az Avassal együtt. — Csoportos megjelenésükre l. még: Mándy 1393. Ugyanez az oklevél «birtokokban commorans» magyar és «possessióhoz tartozó» román jobbágyok közt tesz különbséget, amiből a román településforma viszonylagos fejlettsége látszik.

⁴ Szabó I. i. m. 118. l.

Valószínű továbbá, hogy 1360-ban, mikor egy máramarosi határjárás a hegységet 1270.-i lakatlan állapotára emlékeztetően «Owas» possessionak nevezi,¹ még mindig csak néhány síkságmenti magyar falu állott rajta, különben Avas helyett román határnevekről vagy legalább a hegyvidék új helységneveiről hallanánk. Az időpontot tehát még jobban megközelítettük: jövevény román pásztoraink első avasi telepei ezek szerint a 60—70-es évekből valók, de nyilvánvalóan nem telt el sok idő e barangoló népeknek a szatmári rengetegeken való megjelenése s végleges elhelyezkedésük közt.

Éppen ezért gondoljuk, — bár itt feltevéseknél alig mehetünk messzebb — hogy, dél-észak irányú vándorlásról különben sem lévén tudomásunk, az avasi és bükki románság lavináját főképp az időben vele egybeeső máramarosi eseményekkel kell kapcsolatba hoznunk.² A XIII. században még alig lakott Máramarost a következő század elején érte először nagyobb moldvai román hullám, tartósabb hatása azonban csak a következőnek lett.³ 1365-ben Szász vajda fiai, a Drágfi-ösök sikertelen fejedelembuktatási kísérletek után egész pártjukkal véglegesen Magyarországra költöznek. Híveikkel, szolgahadukkal már Moldva népének tekintélyes százalékát képviselik, a költözködést kísérő népi hullám befogadására tehát a máramarosi Drágfi-birtokok magukban semmiképp nem lehetnek elegendők, átcsapott az Ugocsába, Szatmárba, sőt délebbre is.⁴ A moldvai pásztor nép — életformája viszonylag kis emberszámhoz is nagy területet kíván — eljut így vándorlás közben a környék legtöbb lakatlan erdős hegységébe s a birtokosoknak nincs ki-

¹ Petrovay Gy.: Oklevelek Máramaros vm. történetéhez. Történelmi Tár, 1909. 2. l.

² Az avasi románok máramarosi eredetét Szabó István főleg azon az alapon veti el, hogy a megtelepítésben nem a máramarosi uraknak volt szerepe; bizonyítékai azonban nem a dél-északi irányú vándorlásra, hanem csak az ugocsai és szatmári oláhság szerves egybefüggésére vonatkoznak. I. m. 125—6. l. — Balázs Éva (Kolozs megye kialakulása, Bp. 1939.) viszont az erdélyi románság egy részét Máramarosból származtatja (40. lap).

³ L. Szilágyi: Máramaros megye általános történelméből (XII. és XIII. század). A Magyar Történelmi Társulat vidéki kirándulása Máramaros vm.-be és Nagybánya városába. 10. l. Századok 1889, Csánki D.: Máramaros megye és az oláhság a XV. században. U.o. 27. l., Petrovay Gy.: A máramarosi oláhok. Századok, 1911. 605. l.

⁴ A később szintén délre költözött Drágfiak ottani alkalmazottainak moldvai kapcsolataira s származására közvetlen bizonyosságaink vannak (1429. Fejér X/7. 89. l.). A máramarosi és délszatmári Drágfi-románságtól közrefogott avasinak pedig aligha lehetett más a származása.

fogásuk a letelepedés ellen, sőt örömmel látják azt, hiszen ezzel újabb jövedelemforráshoz juthatnak. Igények elbírálásánál a föld tulajdonjogán kívül, mint ismeretes, a rajtaélők hovatartozása is súlyosan esett latba:¹ a Drágfiak idegen földekre települt alattvalói adhattak jogcímet a családnak arra, hogy lassan az általuk megült területekre adománylevelet szerezzen magának, így az ugoicsai királyi, Káta- és Jánki-gazdaságra² vagy a szatmári Erdődalj ára, míg jól szervezett birtokok — mint a Móric-gazdaság, hol románjaik kezdetben csak törpe kisebbséget alkothattak — ellentállottak terjeszkedésüknek. Az a körülmény, hogy a keleti egyház később megszilárdult igazgatási szervezete a szatmári és ugoicsai románságot délibb részterületekkel együtt a máramarosi Szent Mihály-arkangyalmonostor alá rendelte, talán szintén a hívek egykori máramarosi származásának emléke.³ Ismert középkori jobbágyneveink nem segítenek közelebb a kérdés végleges megoldásához. Egyrészt ugyanis csak kevés maradt ránk s azok jó pár emberöltővel későbbi állapot tükröi, másrészt Erdélyit, Biharit — kik nagyobb valószínűséggel lehetnek magyarok — éppúgy találunk köztük, mint Máramarosit vagy Moldvait, ez pedig a megyénk felé irányuló későbbi belső vándorlás néhány forrására mutat csak rá. Minthogy a megyénkbe költöző románságot honvédelmi célokra itt nem lehetett használni, királyi birtokon pedig jelentős szerepet sehol nem játszott: nincs nyoma határvidékeken szokásos autonóm szervezetének sem. Magánföldesurai gazdaságában túlnyomórészt az egységesülő jobbágyságba kellett olvadnia. Hasonló oka van annak, hogy Szatmáron magasabb egységek élén álló választott vajdákat, kenézeket sem ismerünk; kenézeknek⁴ itt csak a Drágfiakkal, úgy látszik, familiárisi kapcsolatban álló, jobbágnál előkelőbb románokat hívják egyízben.⁵ A faluk élén, mint földesúrnak felelős vezetők, vajdák állottak, a kezdetleges kultúra pedig a keleti egyház falusi képviselője, a pópa kezében volt.⁶ A rendszeres földműveséletbe bekapcsolódott síkságlakó- és a hegyipásztor-román közt nagy

¹ Szabó I. i. m. 101—2. l.

² U. o. 126. l.

³ Apsai Mihályi János: Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból (Máramarossziget 1900). 109. l.

⁴ 1399. Lel. Acta II.

⁵ Egy alkalommal pedig falusi családnév: 1446. Dl. 13934.

⁶ Pl. 1492 < 1505, Perényi. A vajda szedi az adót: 1475. Becsky. — 1435... . cuidam plebano Wolacho ... (Lel. Acta 29.), aki szintén Jobbágnak számít (l. 1512. Dl. 36985).

lehetett a különbség. Előbbiek gyorsabban hasonultak a magyarsághoz — bár a különbség így is fennállott¹ —, utóbbiak egészen más formák közt s külön jog szerint éltek.²

Nyilván a románsággal együtt sodródtak megyénkbe azok a rutén pásztorok, kik néhány középkori családnév s az ismert 1512.-i urbárium Volaczy-Rwtheny disztinkciója szerint határozottan szétválaszthatók tőlük, sőt néhány félreeső faluban maguk alkották a többséget, itt tehát összefüggőbb csoportokban telepedtek le.

A Móric-családnak századokig tartó gazdálkodása közben³ hosszas pereskedést kellett birtoka épségéért folytatnia. Kihalta után a Bátoriak, Perényiek és Drágfiak örökölték.⁴

A meggyesaljai uradalom faluinak későbbi fejlődését a megtelepülés kora és lakóik életformája határozta meg. A síkvidék elsősorban földműves-népű és hegyi testvéreiket korban jóval megelőző községei járnak elől. Közülük is kiemelkedik Meggyes: már a hospeseinek adott királyi privilégium szomszédai fölé emelte s mint a Móric-uradalom locus principalisa tekintélyes várossá nő; urai itt építik fel kastélyukat is. A síkság másik városa, Váralja, az erődített Szinyér vára alatt keletkezett. Városias jellegük bizonyosságként mindkettőnek nagyszámú iparosneve maradt fenn; néhol már a mesterségek is erősen szétágazódnak. Népeességben jóval a két város alatt maradnak a síkság többi helységei; csak a velük közel egykorú s azonkívül jelentős ponton fekvő Sárköz közelíti meg őket. Még kisebb a már vegyes népiségű hegyifaluk főként pásztorokodással, másutt bányászattal (Lápos, Iloba), szőlőműveléssel (Magasliget, Tótfalu) foglalkozó lakóinak száma s közülük csak a korai Újváros és Parlag magyarsága, a Lápossal egyesült s így bányász és szőlőművelést is űző, hamar autonómiát, pontosan meghatározott kiváltságokat nyert misztótfalusiak, a forgalmasabb Vámfalú és Felsőfalú, valamint Kalinháza népe szaporodott fel jobban. A többiek, az utoljára települt, idegen többségű réteg, a középkor végére is legfeljebb 10—15 jobbágycsaládnak adtak egyenkint szállást — a népsűrűségek csak csekély hányadát

¹ 1414. terragium, de egyben «oláh szokás» emlegetése: Lel. Acta 61.

² Jellemző pl. a «Jobagiones et Olachi» distinkciója: Zichy IV. 301. l. Teljes szétválasztás: 1393. Mándy. Oláh szolgáltatásokra l. Szirmay I. 8. l.

³ Az uradalom familiáris-gárdája főképp a szamosháti kisnemesség-ből toborzódott. (1465. Lel. Acta 40, 1504. Lel. Prot. I. 165.)

⁴ 1493. Perényi.

jelentették a síksági falukénak — s több köztük rövid fennállás után, nyomot sem hagyva maga mögött, szétesett (Babafalva, Tamásfalva stb.).

Az uradalom népének falunkinti megoszlásáról egy 1493-i oklevél és egy 1512-i urbárium¹ ad megközelítően pontos képet. 1493-ban a Móric-örökösök az egyes helységekben jobbágytelkenként osztották ki a Drágfi Bertalannak járó harmadot, a faluk teljes családfő-száma tehát az itteni sessio-számok háromszorosa körül állott.² Nagyobb felükben az átlagos mennyiség — populosa és deserta sessiokat s prediumokat egyaránt beszámítva — 2—4 körül mozog, legfeljebb a 6-ot érve el. Ezek az utolsó csoport falvai. Az említett néhány népes hegyi falunál s a síkság fiatalabb telepeinél ez a szám 10—15-re, Újvárosnál 20-ra ugrik, hogy Sárközön 25-öt, Váralján 70-nél is többet érjen el. Igazolja ezt a számítást urbáriumunk, melyben a részbirtok minden családfője, tehát a zsellérség is, felsoroltatik. A síkság falui közül itt különösen Batiz, Udvari és Apa — utóbbi csaknem száz családnyi jobbágyával és zsellérjével — emelkedik ki.

A magyar és román, illetve rutén lakosság területi elhelyezkedését és számarányát már nem kell részletesen tárgyalnunk. Láttuk, hogy a hegy lejtőjén s lábánál elterülő népes faluk színmagyarok, népünk a patak völgyekben felfelé haladva mindinkább tért veszít a vele együtt élő idegenekkel szemben s végül a hegység legbelsejében fekvő, kezdetleges fiatal településekben már alig van része. Ismét kiemeljük, hogy a népi megoszlást több szempont egybevetésével igyekeztünk megállapítani, mert ezen a vegyes lakosságú területen pusztán a csekélyszámú középkori névanyag nyers osztályozása alapján ítélve tévedésekbe esnénk. Figyelemmel kísértük a helynév-adást és bár megállapítottuk, hogy nem-magyar, sőt néhol határozottan román vagy szláv személynévből képzett falunevek (Komorzán, Tarsolc, Buság) csak a gerinc közelében találhatók, a középső réteg faluit — ahol ezek szerint a magyar nevek nyilvánvalóan nem csak a gazdák vagy oficiálisaik, hanem a jobbágyság legalábbis részleges magyarságának bizonyítékai — mégsem vettük teljesen magyarnak. Néhol ugyanis, pl. Kalinháza esetében, a magyar

¹ U. o. és 1512. Dl. 36985.

² Helyesebben: annál valamivel kevesebb volt, hiszen a prediumok és deserták — noha nemrég kihalt vagy elköltözött lakóik nevére még emlékeztek a faluban — az oklevél keltekor lakatlanul állottak.

forma mögött idegen embernek, nyilván a telepítőnek nevére ismerünk és ez már a hely román, ruténos szervezetére vall. Segítségünkre volt, ha a románok megjelenésének idejét már tudtuk, a település korának ismerete, esetleg a településforma és a későbbi népi arány is. Alapul mégis az a pár jobbágnév szolgált, melyek javarészt a már idézett 1493-i és 1512-i oklevélből ismerjük. Itt több okból is szükséges volt az óvatosság. A faluban élő vajda, még ha esetleg nincs is román neve, néha már magyar többség esetén román szervezet bizonyossága s emögött legalább a lakók egy részének hasonló eredetét kell sejtenuünk.¹ Másik nehézség, hogy — valószínűleg a román pásztornép erősen keveredett volta miatt — határozottan oláhnak minősíthető nevet a középkorban alig találunk. Ezért foglaltuk le a románság számára azokat, melyek, mint az ő nyelvterületén is sűrűn használt szláv nevek, tulajdonképp bizonytalanoknak számítottak volna. Lehetséges azonban, hogy néhány szláv név (pl. Tarsolc, Bartfalva, Sikárló, Felsőfalu esetében) még ezen felül is őket illeti.² Csak azokat a még így is tekintélyes számú telepeket vettük tehát magyarnak, ahol a bizonytalan és szláv nevek hiányoztak vagy határozott kisebbségben voltak.

Az említetteken kívül fennmarad egy csekélyszámú szláv réteg, melyet nem kapcsolhatunk össze a románsággal. Részben öelöttük odaköltöző szláv lakókról van szó, amilyeneknek a pataknévként már 1342-ből ismert Lekence, Tótfalu, vagy a szláv nevű Szinyér, Iloba — itt bizonyosságul családnevek is maradtak — őrizte meg emlékét. Másik felüket, főképp színmagyar falukban, a belső vándorlás útján odavetődött Tót-oks velük párhuzamosan egy-két szláv nevű jobbágy (Sárköz, Szinyér, Apa — itt földrajzi nevük is maradt —, Meggyes, Józsefháza, Vámfalu, Feketepatak) teszi ki. Nagyobb jelentősége van az ismert «ruténok»-nak és a gyakori Orosz családnévnek (Bikszád, Monostor, Terep, Lekence, Tótfalu, Komorzán, Meggyes, Apa). Ezek a tótfalusi «Wngy»-val és Babafalva, valamint Ráksa egy-egy határozottan rutén jellegű nevével³ együtt azt bizonyítják, hogy a románnal kb. egyidőben Ugocsaig lecsapódó erős rutén hullám, ahogyan az ugocsai «Oláhságon», a szatmári

¹ Pl. Bikszád, 1493. Perényi, Terep 1498 < 1505. Perényi.

² Hasonló jelenséget tapasztalt az ugocsai «Oláhság» területén Szabó István is: i. m. 120. l. skk.

³ Hrihor és Ywasko (Kniezsa).

román településterületen is érezte hatását, bár a négy falun kívül csak egy-két idevetődött s korán felszívódó család erejéig.

Amennyire jelentéktelenek ezek az elvesző szláv színek, éppoly kevésbé tűnik fel magyar tömbök közt az a kisebb falukban «Szász» és «Német» családokon kívül csak egy-két, nagyobbakban valamivel több családnévvel szereplő németség, mely Szinyér, Meggyes, Apa, Józsefháza, Újváros és a Lápossal egyesült Tótfalu lakói közt élt. Területi összefüggésük mégis — már önmagában véve — közös származást sejtet. Ha ehhez hozzávesszük, hogy rajtuk s a még idekapcsolandó Udvarin és Nagybányán kívül egész megyénkben csak a magában álló szatmárnémeti és gyöngyi német nyelvszigetről tudunk, csoportos német nevekről pedig sehohsem, biztosak lehetünk felőle, hogy ez az elrendeződés nem véletlen. Ha végül tudjuk, hogy éppen az említett telepek tartoztak a középkorban, Szatmár egyházi szerkezetéből kiszakítva, az egri egyházmegyéhez,¹ nem gondolhatunk másra, mint közös áttelepülésre. Ideje az 1271 előtti évszázadra tehető, 1271-ben ugyanis a meggyesi hospesek már kiváltságot kaptak.² Az egri egyházmegye területéről áthúzódó németek nem tekinthetők új földjük első vagy egyetlen telepe-seinek, ezt részben a magyar helységnevek bizonyítják, részben az, hogy zárt területükön mégis gyorsan kisebbségbe jutottak; lehetséges, hogy magyarokkal vegyesen kerestek új hazát. A jövevények mindenesetre képviseltek akkora népi erőt, hogy — amennyiben más egyházi hatóság ki is terjesztette volna már erre a területre hatalmát — az egri püspök, addigi jogaira hivatkozva, területüket biztosíthassa magának. Hogy az alapítás még magyarok műve s kultúrájukat az utóbb jöttek is átvették: Meggyes város Szent Imre-kultuszából sejthető.³ Származásukat pontosabban meghatározni nem tudjuk. A nagybányai és láposi német bányásznép valószínűleg különálló, a többitől független csoport.⁴

2. A Bükk-hegységnek Erdőtől a vízválasztó gerincig és a keleti Szamos-kanyarulatig húzódó erdős területe sok tekintetben hasonló fejlődésvonalat mutat. Csak keleti lábához

¹ Udvarival és Nagybányával együtt, de Józsefháza nélkül, mert ez akkor még nem állott. Ebbe az egyházmegyébe számít még az általuk közrefogott Sárköz és Remete. Utóbbiból nem ismerünk középkori jobbágyneveket.

² Fejér VII/3. 71. l. és 1409. Dl. 31053.

³ 1491. Dl. 19742.

⁴ Eredetüket Schönherr Gy. Telkibányán kereste. (403. l.)

hatol be a magyarság a szűk folyóvölgyön át igen korai időben. Tomány és Romád faluk 1231-ben, a vidékről szóló első részletesebb emlékünkhöz keltezésük idején, már állanak¹ s így a honfoglalás után Erdély felé haladó magyarság stációinak is tekinthetők. Szerepel már, sőt jelentős helység ebben az időben a nyugati hegyláb Erdődje, az itt szervezett erdőispánság és megyényi területek középpontja s él rajta kívül Dobra,² melyet — talán valamilyen Krasznavölgyi hullám — környezetétől teljesen függetlenül alakított ki. Mindezek, nyugaton erdőgazdaság, keleten várispánság kereteiben, még királyi birtok telepítései, hacsak a Szamosmente néhány pontján korai nemzetségi megszállásokat nem feltételezünk. Ilyet alkothattak dél felé haladtukban az északabbra is több folton birtokos Kaplonyok, vagy pl. Romádon a Gutkeled-nemzetség. A hegység egész lakatlan területét azonban, még az első gyepű felszakadásakor, az uralkodó foglalta le magának. Keleti szögletét a Bikó-patakon túl a Fentős-erdő részeként csak II. András király adományozta el Hontpázmány-nb. Tamás comesnak,³ — akkor az említett telepeken és őrsegek szállásain kívül nem volt más lakott hely rajta — a hegység törzse pedig 1231-ben is a királyé⁴ s minthogy a Bikó-patakiig érő végét még erdői erdőnek nevezik,⁵ világos, hogy a XIII. század elején az egész hegyhát megtelepítetlen, a nyugati lejtő alján fekvő falu határába tartozó terület volt. A következő, XIV. század végéig tartó korszakban az ispánság s az, úgy látszik, nyugatabbra is adományt szerzett,⁶ de utóbb az egész területről elkerült Hontpázmányok gazdálkodása hív életre újabb jobbágyfalukat. Az említett két részből egyesült s az anyaközség után még sokáig Erdődaljának nevezett egész hegyhát sorsáról a következő század 80-as évéig nem kapunk pontosabb értesülést; csak egy 1394-i oklevélből tudjuk meg, milyen újabb faluk keletkeztek az elmúlt másfélszáz év alatt.⁷ Ezek: a korai Béltek, Homoród, a két Bikó, Válaszút,

¹ Wenzel XI. 232. 1.

² 1214. Reg. Var. 185. 1.

³ 1216. Fejér III/I. 176. 1. (Dl. 74.) és 1231. Wenzel XI. 230. 1. (1397. Dl. 266.)

⁴ tenet metam cum Rege, l. Teleki Pál gr. térképét is, Schönherr 358. 1.

⁵ versus silvam Erdeud, 1231.

⁶ 1316. Anj. I. 403. 1., 1367. Vay 428, Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek II. 232. 1.

⁷ A forrás (1394. Lel. Beres. II. 22, copia) «Erdedallya» birtokait sorolja fel s ebbe láthatóan az egész hegyvidék beletartozik: az itt nem szereplő faluk kétségkívül utóbb keletkeztek. A ránkmaradt oklevél-

Erdőszáda és Terebes.¹ Itt tehát már a keleti területrész képviselői (Erdőszáda és Bikó) is megtalálhatók. Szerepel még a felsorolásban Dobra, egy évtizeddel előbb csak a birtoktest szomszédja.² Ezidőtájt nyílik meg a Bükk történetének harmadik korszaka, amint — a Gutkeledektől Zólyomi-családhoz került Romád kivételével — az egészet a Drágfiak szerzik meg.³

A hegyység belsejébe települt községek száma nem sokkal ezután feltűnően meggyarapodik, de ebben már a románságnak van döntő szerepe. Ekkor települ Remetemező, Balotafalu, Farkasasszó, Tótfalu, Magyarós, Szingfalva, a két Hodos, a két Szokond,

szöveg egy-két helyen olvashatatlan, más emlékeink azonban bizonyossá teszik, hogy a hiányzó nevek csak a már előbb is fennálló Tomány és Terebes (1393. Lel. Acta 22.) falukéi lehetnek.

¹ Ideszámítja oklevelünk a gerincen túl fekvő két Szivágyot is, melyek általában inkább Közép-Szolnokhoz tartoztak s egy korábbi oklevelben is — mint a tágabban értelmezett erdői kerület (tehát nem Erdődalja!) tagjai — középszolnoki faluk közt szerepelnek (1391. Lel. Stat. D. 212.). A kerület nagyobb egységét már csak azért sem lehet Erdődaljával összetéveszteni, mert nagy részének eladományozása Lajos király alatt történt, «Erdewdalya» pedig 1383-ban még királyi birtok volt (Erd. M. Wesselényi).

² 1383. Erd. M. Wesselényi.

³ 1394. Lel. Beres. II. 22.

Láphegy és Nanda; nagyobb vagy túlnyomó a magyarság száma a síkság közelébe települt szakaszon és Gyűrűsön. Meglévő magyar telepek határában alkot viszont újakat a jövevény nép Bikón és Homoródon. Az itt felsorolt rétegről egy 1424-i oklevél szól első ízben.¹ A XV. századra kell hogy essék Bartafalu megtelepülése, a még hiányzó pár falu pedig már az újkorban alakul ki.²

Az alacsonyabban elhelyezkedő és gazdaságilag is használhatóbb telepek néha egy-két századdal voltak a többinél idősebbek s így, ha a népsűrűségről nincsenek is pontos adataink, Meggyesalja példájára könnyen elképzelhetjük azt a nagy különbséget, mely a színmagyar síksági s a vegyes és román népű hegyifaluk lakóinak száma közt fennállott. Béltekről — vásárjoga is volt — és Dobráról az 1424-i oklevélből tudjuk, hogy a népesebbek közül valók s ugyaninnen győződhetünk meg arról, hogy a részletesen, néhol telkenkint taglalt magyar birtokokkal szemben az egy csoportba vett fiatal román faluk sokkal kisebb értéket jelentettek. Legnagyobbra mindnyájuk közt Erdőd emelkedett, a Drágfiak alatt már uradalmi középpont, várhely és oppidum. A keleti szöglet hegyek közé szorult régi falui nem vitték sokra, itt Erdőszádáé lett a vezető szerep.³

Területünk népi összetételének megismeréséhez földrajzi és jobbágyneveken kívül elsősorban az ismert 1424-i oklevél segít hozzá, mely külön jelöli a «Valahalis» birtokokat, kétségtelenné téve ezzel, hogy a többiek magyar jellegűek voltak. Ezt a rendszert a ránkmaradt névanyag is igazolja s csak kevés helyen van szükség korrekcióra: «oláh» alatt a mi esetünkben valóban románjellegű birtokot értettek, itt elsősorban nyelvi és népi megkülönböztetésről van szó.

Mindezek mérlegelésével a következő kép bontakozik ki: Rendszeres településeket a XI—XIV. század folyamán mindennütt a magyarság hozott létre először s ezek legnagyobb részben (Tomány, Erdőd, Béltek, Magyarbikó, Erdőszáda) az egész középkoron át magyarok maradtak. Bikó és Kegye példájából következtethetjük, hogy kívülük a később megháromszorozódott és egészen románná lett Homoród megtelepülése is magyar volt s bizonyára közrejátszottak magyar elemek a régi Válaszút és Terebes alapításában is. Terebes és Dobra különben szláv

¹ Lel. Stat. D. 197.

² L. 1505. Schönherr 241. 1. — 1658. U. et C. 27. 6. és 1667. 27. 6.

³ 1525- DI. 24147.

nevek,¹ két nyugati ponton tehát még csekélyszámú szlávság korai megjelenése valószínű. Sorsuk, mint másutt, itt is fel-szívódás akkori környezetükbe, a túlsúlyban lévő magyarságba. Kettejük közt csak annyi a különbség, hogy Dobra magyar marad, Terebest azonban a román áradat olvasztja magába. Hogy a magyarság a hegyek és őserdők belsejében is sok helyen vállalt úttörő munkát, annak az eddig említetteken (Bikó, Homoród, Erdőszáda példáján) kívül más bizonyosságai is vannak: a Kékes- és Fentős-erdőkben örök s királyi szolgák már a XIII. század legelején nyolc mansion, 1231-ben két villában helyezkednek el,² ez a lakosság pedig nem lehet más, mint magyar. Világos ez a két óriási erdő 1231-i határneveiből, melyek közt néhány bizonytalan, valamint a felében szláv Szokolmező kivételével csak magyarokat találunk. Nem beszélhetünk tehát a két erdőség számbajöhető «szláv őslakosságáról», vagy koraközépkori román határneveiről.³ Az egyetlen, magyarságtól megkülönböztethető nép itt az északabbra lakó török kék-kendeké.⁴

Románok írásos emlékekben a Bükkön avasi testvéreiknél is később tűnnek fel. A szatmári Drágfi-terület román juhásztorait 1393-i oklevél említi először.⁵ Valamivel korábban hívja «oláh birtoknak» (possessiones Olachiales) Szivágyot és közép-szolnoki társait Zsigmond király adománylevele,⁶ a délszatmári román nép azonban néhány évtizeddel bizonyára ennél az időpontnál is korábban érkezett. A Drágfiak t. i. a Bükk-gerinctől délre eső részeket már Lajos királytól megkapták, s úgy látszik, északabbra sem 1394-ben iktatták őket első ízben,⁷ az idegenből jött pásztornép pedig, láttuk, mindig megelőzte vagy kísérte megjelenésüket. Hogy az első román települések alapítói ők

¹ Rajtuk, a bizonytalan Szokondon és a szláv-román Balotafalun kívül a községek mind, még a románok is, magyar nevet viselnek. (Kniezsa.)

² L. az id. 1216-i és 1231-i okleveleket.

³ Így Schönherr 369. l. Drăganu (Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii, București, 1933): Gutin, Petroasă: de origine românească. 397. l.

⁴ Pais D.: Kék-kend, Körösi Csoma-Archivum I. 270. l. és M. Ny. III. 301. l., Madzsar I.: M. Ny. XIII. 228. és 283. l., Jakubovich E.: M. Ny. XII. 177. l.

⁵ (Va)laswd és Terebes. — ... agnellos Jobagionum seu Olachorum ... Lel. Acta 22.

⁶ 1391. Lel. Stat. D. 212.

⁷ Per ... Lodouicum regem ... donate fuerunt. Lel. Stat. D. 212. L. még 1393. Lel. Acta 22.

lettek volna, itt sem állíthatjuk; a Bükköt elöntő néphullámot azonban végső fokon kétségkívül ezen a vidéken is az ő költözöködésükkel megindult áramlat gördítette.¹

A XIV—XV. század fordulóján megalakult, javarészt román többségű falukat részben a hegyek közt barangoló, de jobbágyi életformára addig meg nem érett, részben a gazdáit kísérő, újonnan jött románokkal telepítették meg és ez a nép szállotta meg a magasabb hegységbe épült magyar helységek üres határát is. A korai Magyarbikó mellett 1394-ben egy másik Bikó áll, 1424-ben pedig már két «Valahalis» birtok szerepel mellette.² Az első Homoródot a körételepült két új falu románosítja el egészen. A jövevények szerepe azonban nem kizárólagos ebben a második, XIV—XV. századi rétegben sem. Jobbágynevek s az említett felsorolás egyként arról győznek meg, hogy Gyűrűst — Erdőd közelében — ugyanebben a korban magyar jobbágyország alapította, a közeli Szakaszon pedig bizonyára magyar templomot kell a «domus ecclesie» elnevezés mögött sejtenuünk. Kései szláv lakók voltak az elrománosodott Tótfalu alapítói, más faluk szláv-román, szláv és tiszta román családnevei azonban többségükben már kétségkívül románság emlékei (Szakaszon, Homoródon, Remetemezőn, Bikón, Balotafalun és Szivágyon; egy-egy Erdődön és Erdőszádán is) s Balotafalu szláv alapneve alighanem szintén a telepítés román vezetőjének emlékét őrzi. Szakasról és más román többségű helyekről magyar jobbágyneveket is ismerünk, a románság tehát valószínűleg egy helységben sem élt keveretlenül.³

3. *Nagybánya* (= Asszonypataka = Rivulus Dominarum) és *Zazarbánya*. Azt a területet, amelyen Asszonypataka s néhány testvértelpe a XIV. században előtűnik, egy évszázaddal előbb még sűrű erdőség borítja és sem írásos, sem archeológiai nyoma nincs annak, hogy előzőleg az itteni arany- és ezüst-

¹ Láttuk már, hogy, noha familiárisaik többsége a magyar kisenemesség sorából került ki (1423. Lel. Acta 24, 1436. Lel. Acta 28, 1475. Becszy), Moldvával kapcsolatot tartó román alkalmazottaik is voltak.

² 1394. Lel. Bercs. II. 22., 1424. Lel. Stat. D. 197.

³ Erre mutatnak még az abszolút többségben álló magyar falunemek, melyek minden jel szerint nem az uradalom gazdáinak mesterséges kitalálásai, hanem a vidéket elsőnek megismerő magyar erdőornép által adott tájnevek, határnevek, pataknevek voltak. A Kékes- és Fentős-erdők magyarsága, bár rögzített telepei még alig voltak, láttuk, már az egész határnak adott neveket.

bányákat¹ akár a magyar királyság, akár a népvándorlás vagy a rómaiak korában valaha is használták volna.² A legelső bányamunkások az utolsó Árpádok idején kerültek ide,³ hogy eleinte csak szétszórta telepeken, szervezetlenül, talán aranymosással induló munkájuk — emberek fokozatos és gyors hozzávándorlása közben — mind rendszeresebbé s a király számára is értékesebbé válják. A népes és gazdaságilag rendkívüli fontosságú telepek szervezkedése hamar meghozta a királyi privilégiumot. Az első, korán elégett privilégiális, melyről az 1347-i megerősítő oklevélben hallunk, bizonyára ugyancsak «de rivulo Dominarum et Zazurbanya fidelium nostrorum universitas»-ának szólt s a lakosok «ad instar aliarum civitatum nostrarum capitalium» részesültek benne.⁴

Az 1347-ben újra megadott s 1376-ban kiegészített kiváltságok⁵ a már nyugati nagyváros módjára kifejtett Asszonypataka életét minden viszonylatban szabályozzák. Választási autonómiát adnak: a kiváltságos plébánost és bírót a város eligálja; a bírót és a communitas választja az új esküdteket, a magister montist, aki bányaugyekben ítél, a scansorokat, akik a hasznot s a munkamenetet ellenőrzik és az auritactort, aki a kamaraispánnal a keverék finomságát becsli. A királyi levelek a szokásos immunitást is hozzák (gyilkosság kivételével csak saját

¹ Az újabban feltűnő Bányával (1446. Dl. 13969) és a még későbbi német Neustadt-tal szemben középkori elnevezése Rivulus Dominarum vagy Asszonypataka volt. A név megfajtásával többen próbálkoztak. Szirmay (I. 215. l.) a magyar királyné, Schönherr (383—87. l.) a ferencsekkel ideköltözött beginák nevét látta az asszony-ban, bár Schönherr adatai is inkább az első feltevést erősítik. Tény, hogy a magyar királynék kezén gyakran voltak bányavárosok, hogy a «dominarum» ilyen szóhasználatára van analógia s hogy egy Királyasszonyforrását (Szirmay I. 216. l.) éppen Felsőbánya mellett is találunk.

² 1231. Wenzel XI. 230. l., Schönherr 351—2. l.

³ Már a híres Szent István-templom (kiváltságlevél és 1387. Fejér X/8. 233. l.) építése is az Árpádkorban indul. 1332-ben állott a plébánia (Páp. Tiz. 202. l.).

⁴ «Zazurbanya» itt semmiképp sem jelentheti a mai, Nagybányától nyugatra fekvő Zazar falut, ezt t. i. később is töle teljesen független királyi birtoknak mondják. (l. ott.) Ez a Zazarbánya egy, eredetileg nagyobb szomszédjával együtt induló, utóbb azzal összeolvadt telep. Csak 1327-ben (Schönherr 254. l., — ez egyúttal első adatunk a bányász-falu-csoportra) s még egy ízben a privilégium után szerepel magában (1445. Schönherr 254. l.), de az utóbbi adat már inkább a beolvadást igazolja. Egy német településföldrajzi tanulmány különben Nagybánya mai alaprajzában valóban két különálló magot vél fölfedezni, melyek közül az egyik Zazarbánya volna (G. Treiber: Der mittelalterliche Stadtgrundriss von Neustadt, Siebenbürgische Vierteljahrschrift 1932. 375. l.).

⁵ 1347. Fejér IX/I. 497. l. és 1376. Fejér IX/5. 96. l.

bírájuk foghatja le a polgárokat, neki van joga az esküdtekkel együtt nagyobb ügyekben is ítélni; örökösödési törvény a lakosoknak kedvez) s szabályozzák a bánya- és pénzváltás-jogot is (montium mensura, census mensurae, census staterae plumbi rendezése, királyi urbáriusok, akik később a királyi comessal a választásban s ítékezésben is szerephez jutnak, gondoskodnak a munkások igazságos hasznáról,¹ arany-ezüst szabadon beváltható a szatmári kamaránál). Kiterjednek a privilégiumok a vásárjogra s a város élelmiszerellátására (az évi vásár 15 napig tart, vidékről hozott vágott húst és kenyeret hetenként egy napon lehet árusítani, a saját termésű bor és saját készítésű vásznak konkurrenciáját tilalmak csökkentik), gondoskodik a király arról, hogy a bányaműveléshez és az építkezésekhez szükséges fa- és szénanyag kellő mennyiségben álljon rendelkezésre,² s megengedi, hogy támadás ellen a város erődítésekkel védekezhessék. Az évi collectát és lucrumot 1000 forintban állapítja meg. A város gazdasági élete a bányászaton s az ezt kiegészítő erdőgazdálkodáson nyugszik.³ Gabona-, bor- és méhdézsmákra s a borkereskedelem többszöri szabályozására vonatkozó adatok⁴ viszont arra mutatnak, hogy a város mezőgazdasági termékekben sem szorult csupán bevitelre. Mégis, nagyraótt szükségleteit a szőlőtermelés sem tudta ellátni s a szűkreszabott szántóföldek vagy az erdőkben folyó disznópasztorkodás nem tették még fölőlegessé az egész országból Nagybánya felé irányuló nyersanyagszállítást.⁸

A város anyagi jóléte fejlett kulturális életet tett lehetővé: a Szent István-egyház, a középkorban az ország legjővedelmesebb plébániája, plébánoson, prédikátoron, sekrestyésen, s altarisztákon kívül már a XIV. században 11 káplánnak ad kenyeret, akik számos oltárnál végzik az officiumokat,⁶ míg a

¹ Később: comitos urbarum, kamarások: 1429. Fejér X/7. 87. l., Wenzel: Bányászat. 401. l., 1521. u. o. 415. l.

² 1347-ben 3 mérföldnyi körzetben enged szabad erdőhasználatot, 1384-ben (Fejér X/8. 139. l.) a Drágfiak erdejében enged ligna succidere, carbones concremari.

³ A két főfoglalkozást a város anjoukori pecsétjén két dolgozó bányász és csergallyak jelképezik, Schönherr Gy.: Nagybánya város XIV. századi pecsétjei. Turul XXIV. 2. l.

⁴ 1347., 1376.: 1. fenn, 1387. Fejér X/8. 234. l.

⁵ Szőlő: 1492. Schönherr 340. l. Szántók: 1380. Dl. 6708. Disznó: 1412. Lel. Acta 30. Élelmiszerek, plumbum: 1379. Múz. 35, 1347, 1376; bor: 1455. Wenzel: Bányászat. 425. l.

⁶ Schönherr 399. l. — 1479- u. o. 239. l., 1387. Fejér X/8. 233. l. Később épült a Szentlélekről nevezett egyház (1429. Lukcsics I. 212. l.) s valószínűen utóbb jöttek be a ferences atyák is (Schönherr 242. l.).

város állandó notariust, tanítómestert s harangozót fizet, később kórházat, fürdőt tart, kőutakat épít.¹ A céhekbe tömörült iparszokok munkájáról és életéről pontos leírásaink maradtak.²

A fejlődésben csak kisebb visszaesést jelenthetett, hogy Nagybánya a rác despotának történt eladományozása következtében egy időre magánföldesúri joghatóság alá került, mert ezt a későbbi tulajdonos, Hunyadi János jóindulatú támogatása fokozottan ellensúlyozta: a várost újabb erődítésekkel látják el, ezzel s a jövedelem nagymértékű emelkedésével politikai jelentősége is növekszik.³ A XV. század végén hosszú küzdelem után ismét a királyi család nyeri el.⁴ Ebben az időben tűzvészek s a köz- és magánbányagazdálkodásban uralkodó visszás állapotok újabb visszaesést idéznek elő.⁵ A XIV. század elején érnek véget Nagybányának századokon át területéért vívott harcai is.⁶

A városi lakosság népi eredetére nézve nem mondhatunk mást, mint amit az eddigi kutatók is megállapítottak. A bányavidéki erdőség ugyan már akkor sem volt lakatlan, mikor a királyi várispánságnak alkotta egyik félreeső részét s 1231-i oklevelünk tanúsága szerint az itteni Kékesben nem is kisszámú magyar határ- és erdőőrök éltek, a bányatelepek első lakói — a polgárnevek tanúsága szerint — mégis kétségkívül németek voltak. Származásuk kérdésére, mint láttuk, az egyházmegyei beosztásban lehet feleletet keresni: bizonyára északról és hasonló foglalkozású lakosságból kerültek át. A kérdés nyelvészeti oldalról történő alaposabb vizsgálata, melynek a két német nyelvszigetecsoport középkori neveinek vizsgálatából kellene kiindulnia,⁷ erről még közelebbiekét mondhatna. Ami a település idejét illeti, annak legkésőbb a XIII. század végén már meg kellett történnie s Nagybánya esetében ennél valószínűleg nem is történt sokkal korábban. A településtípus ugyancsak erre a korszakra utal.⁸

¹ 1347-, 1376-, 1387-i oklevelek, 1408. Fejér X/4. 711. l., Schönherr 239. l.

² Szádeczky I.: Nagybánya régi iparáról és czéheiről. Századok 1889. 673. l.

³ 1411. LeI. Stat. D. 231, 1445< 1506. DI. 37602, 1450< 1506. DI. 37608. Castrum: 1489. DI. 37664, Schönherr 261. és 265. l.

⁴ Schönherr 301. l.

⁵ 1486. Zichy XI. 450. l., Schönherr 301—2. l.

⁷ Schönherr (404—6. l.) erre vonatkozóan nem jutott túl az általánosságokon.

⁸ G. Treiber i. m. Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1932. 375. l. — Schönherr 377, 389. l.

Az első másfélszáz év felszín alatt mozgó és így ellenőrizhetetlen folyamatokon kívül nem hozott változást a nemzetiségi összetételben. A bizonyára már ekkor is beáramló magyarság az alsó rétegekben él s kisebbségben marad. Németnyelvűek ennek az időnek a polgárnevei s német jellegű a vezetőség, a céhek is.¹ Fordulat csak a XV. század vége felé következik. Ebben az időben tűnnek fel a város vezetőségében először magyar s elmagyarosodást jelző «Szász» nevek² s ekkor kezd a céhekbe magyar iparoselem beocsátatást kérni. A magyarság sorsa bizonyára minden iparágban több-kevesebb hasonlósággal alakult. A mészárosokét módunkban van pontosabban megfigyelni. Amikor Mátyás király a céheknek szabadalmat ad, a magyarságnak még nincs annyi ereje, hogy a számarányának megfelelő elhelyezkedést kiharcolja magának. Eredmény: az utólag jött magyaroknak a céhből s így az iparból való teljes kiszorítása; orvoslás csak 1506-ban következik, mikor a király kiküldöttje magyar mészárosok kérésére a szabadalmat rájuk is érvényesnek jelenti ki.³ A folyamatból egyben az elmagyarosodás módja is látható. Nem erőszakkal történt s nem valami, a királytól kiinduló nyomás eredménye volt — ebben az időben hiába is várnánk hasonlót—, a Hunyadi-kor gazdasági fellendülése fokozta fel a város gazdasági és szívóerejét annyira, hogy a most már tömegesebben beáramló s mind tehetősebb magyarság maga verekedheti ki magának a vezetést, céhekben és városi életben egyaránt. A XVI. század elején hallunk először magyar prédikátorról is, bár a gazdag plébániának már jóval előbb magyar papjai voltak, csakhogy itt a kinevezés nem mindig a város kívánságai szerint történt.⁴ Az újkorban az elmagyarosodás élénkebb ütemben folyik, de a német kisebbség egyes töredékei csak hosszú századok után szívódnak föl.⁵

A szomszéd Felsőbánya kialakulása s fejlődése ugyanezeket a vonásokat mutatja; e kisebb testvérét szoros kapcsok fűzték Nagybányához. Kapnikbánya fiatal melléktelepülésüknek látszik.

4. Nem sokkal a két nagy hegység megszállásának kezdetei

¹ L. Szádeczky i. művét, Századok, 1889. 676. 1.

² Felbukkannak újabb magyar földrajzi nevek is.

³ L. Szádeczky, i. m. Századok 1889. 683. 1.

⁴ 1507. és 1511., Schönherr 241—2. l., 1422. Fejér X/6. 491. l., 1425. Lukcsics I. 172. l.

⁵ Scherhauser i. m., Siebenbürgische Vierteljahrschrift 1932. 369. l. 1. 1696. U. et C. 27. 45.

után került sor a délkeleti szögben, a bányavárosok sora alatt elterülő hegyes-erdős táj benépesítésére. Része volt ez a XIII. század elején eladományozott két erdőség egyikének, a Kékesnek, s tudjuk, hogy a török nép esetleges maradványain, valamint néhány szállásnyi királyi szolgán kívül az ajándékozáskor nem éltek itt emberek. Ezek a szállások a későbbi települések közül legfőljebb Kékesnek szolgálhattak alapjául, mely egyedül őrzött meg valamit Szatmár területén a korai oklevelek neveiből s egyedül volt kezdetől fogva magyar lakosságú. Imre és András király idején idekerült Hontpázmányok nem maradtak hosszú ideig birtokosok, a bányavárosok megalakulásakor ezek polgárai terjesztik ki az erdőre használati jogukat. Nagybánya 1347-i kiváltságlevele megerősíti a város addigi birtokállományát: határai «more antiquo ... ad tria milliaria protendantur», amiből megtelepült helyek s magánbirtokok leszámítandók. A határ így — a fernezelyi völgyet leszámítva — főként dél s délkelet felé nyúlt messzire, mert más irányokban már elfoglalt földek feküdtek. A sűrű és javarészt még kihasználatlan erdőben akkor nem gondoltak a határok pontos körülírására, ami később hosszas pereskedéseknek lett elindítója.¹ Növelte a bonyodalmat, hogy a király a bányaváros gazdálkodásához szükséges fa beszerzését a szomszéd magánterületekről is megengedte; határozott választóvonal kialakulása így csaknem lehetetlenné vált. A déli s 1347-ben még mindig lakatlan erdővel határos Kővár-vidékét Lajos király adta a Drágfiaknak,² északi határát most a Lápos folyóban állapítva meg. Azt hisszük, Nagybánya és a Lápos között a későbbi faluk még ekkor sem állottak, a leírás ugyanis egy szót sem szól róluk és csak a «civitas» metáiról beszél.

Hogy zömük telepítése valóban csak a századforduló táján történt, egy 1429-i oklevélből bizonyos.³ Nagybánya városa *itt* arról panaszkodik, hogy Drágfi Sandrin ősi jogon őt illető erdőket foglalt el magának, az alperes védekezése szerint viszont «quinque villas dicti cives in terris ... Sandrini locassent» s ezért kellett neki saját földjét hiábavaló prohibíciók után visszavenni. Őt falu telepítése ezek szerint kétségkívül legfeljebb egy-két évtizeddel előzhette meg az 1429-i emlék keltét. Egy

¹ L. Wenzel: Bányászat 402. l. skk.

² 1392. Lel. Stat. D. 225. 1390-i nova donatio: Fejér X/8. 306. l., 1476: Wenzel: Bányászat 403. l.

³ Fejér X/7. 87. l. skk.

másik oklevélből derül ki, hogy az aktus már 1411 előtt befejeződött.¹ Innen tudjuk meg azt is, hogy a terület további öt faluját valószínűleg ugyanaz a városi telepítő-akció hozta létre. Mint «populosa» villák t. i., mind a tizen a város tartozékai. 1390-i határukat a felek később sem tartották méltányosnak és mi-helyt alkalom kínálkozott rá, azon voltak, hogy az ellenfél területéből minél nagyobbat kihasítsanak. A per változatosan folyik, 1491-ben az említett öt falu s Magyarkékes a Drágfiaké, 1505-ben Nagybánya terjeszti ki határait messze a Láposon túl.² Kékesen kívül Sándorfalva, Balkfalva, Surjánfalva, Oroszfalva és Dombravica voltak a vitás helységek, míg Hidegkúton, Feketefalun, Tökésen és Györkefalván a város — úgy látszik — háborítatlanul gazdálkodhatott. Többi itteni falui s az északi Fernezely valószínűleg csak a XV. század után keletkeztek.³

A déli helységektől függetlenül s náluk jóval előbb keletkezett Nagybánya és Felsőbánya között Giródtótfalu. Asszony-pataka és Középhegy bírája 1329-ben kapott engedélyt arra, hogy ezen a ponton telepíthessen,⁴ az irtás és falualapítás tehát nem sokkal ezután történhetett s a szervezők nyilván a város polgárai voltak, ha a birtokot később nem is náluk, hanem a király, majd mások kezében találjuk. A XIV. században telepítette a király vagy a város a Zazar nevű helységet is, mely később szomszéd nagybirtokosok gazdaságába került.

A nagybányaiak vezetése alatt keletkezett faluk népe — amennyire megállapítható — magyarral vegyes román volt s utóbbiak nagyobb részét hihetően itt is a XIV. század közepe után induló népáramlás sodorta ide. Jobbágynevanyagunk ugyan nincsen erről a területről és így magyarság s románság aránya sem egészében, sem az egyes falukon belül nem állapítható meg pontosan, mégis következtetni lehet abból, hogy az 1491-i oklevélben szereplő hat falu közül csak kettő «Hungaricalis» (Magyarkékes és Dombravica), a többi a «possessions Wolachales» sorában áll. A magyarok közül Kékes bizonyára a régen itt élt erdőőrök és királyi szolgák utódait gyűjtötte magába, a román nevű s alapítású Dombravica⁵ pedig, úgy látszik, a XV. században magyarosodott el. Balkfalvát, Sándorfalvát,

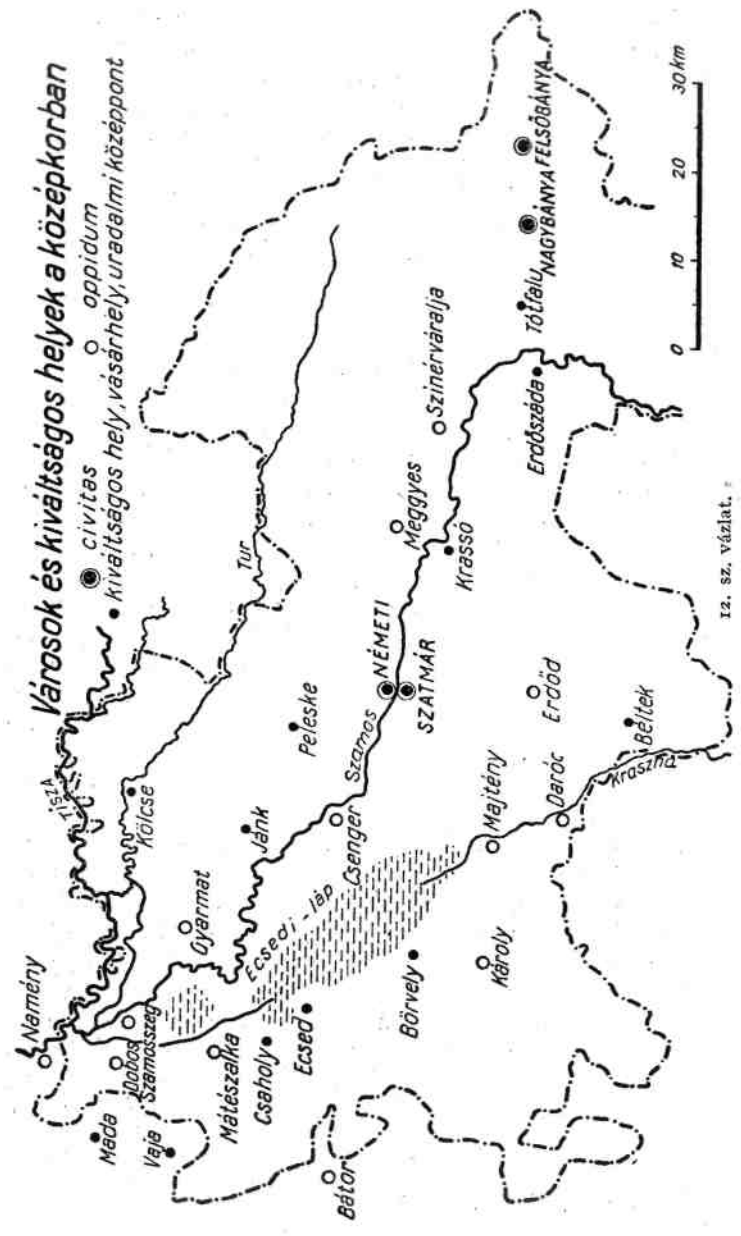
¹ Lel. Stat. D. 231, kivonat: Fejér X/5. 142. 1.

² 1491. Dl. 27972, 1505. Wenzel: Bányászat 415. 1.

³ Szirmay róluk szóló közlését (II. 347—8., 356.1.) hiteles oklevéllel nem tudjuk igazolni.

⁴ 1479. Wenzel: Bányászat 410. 1.

⁵ Kniezsa.

Surjánfalvát és Oroszfalvát, az «oláh birtokokat», valóban románság kellett hogy alapítsa, mert a magyar képzésű neveikben őrzött személynevek főképp a románság körében használatosak s csak a várossal érintkezésbe lépett telepítő vajdára, a falu fejére vonatkozhatnak.¹ Ezek közé vehető még Györkefalva is, Hidegkút, Feketefalu és Tökés gyökeresen magyar neve azonban már könnyen lehet népi elnevezés, nemzetiségükről tehát semmit sem mondhatunk. Tótfalut és Zazart, ha előbbi eredete szerint szláv is, «vngaricalis» jelzőik s jobbágyneveik a XV. század elején magyarnak vallják.²

* * *

A legmagasabb régiók kivételével három szatmári hegyvidékünk mindegyikén magyar lakosság jelent meg először, az első elnevezések is tőle származnak. Egységét nem zavarták sokáig azok az inkább hegylábaknál fekvő elszórt szláv települések — számuk legfeljebb nyolcra tehető, — melyek, így a sok Tótfalu, nagyjából a XII. század után keletkeztek, s aszerint, hogy milyen volt a környezetük, magyar vagy román tengerben veszték el; más szlávok — egy-két tót vagy rutén család —, a megyesi uradalom néhány falvának német eredetű hányada vagy a Kék-kend nép esetleges maradványai pedig kicsinységük miatt amazoknál is hamarabb lettek magyarrá, sok románnal jött rutén románná. Régi telepések közül egyedül a bányavárosok németiségét tartották privilégiumai pár száz évvel tovább elszigetelten. A XIV. századtól kezdve növekvő intenzitással megtelepedő románság hegyeink népi képén már mélyebb nyomokat hagyott. A három területen együttesen 21-re tehető azoknak a hegyi falucskáknak a száma, amelyekben valószínűleg kezdettől fogva ő volt többségben; ez a számítás inkább a románoknak kedvez, a Bükk-hegység számos, közelebről alig ismert falva is bennfoglaltatván, melyek közt, az avasiak példájára, magyar eredetű és népű telep is akadhatott. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy románok ezekben sem tisztán, hanem mindig rutén- és magyarsággal keverten éltek. Melléköltözések és kész faluk határába rakott másodlagos településeik később még tíz hely többségét szerezték meg számukra, míg veszteség csak egyhelyütt érte őket s végül még hét faluban

¹ Az «Orosz» személynév itt is az ismert rutén-román keveredés bizonyossága.

² 1410. Hazai oklevéltár 348. 1.

kisebbségben éltek. Ruténoknak négy községben volt nagyobb szerepe. Bizonyíthatóan magyar telepet ezzel szemben 13-at találunk a területen s utoljára hét olyat, melyek népi viszonyai nem lévén ismeretesek, akárhova sorozhatók.

Területünkön a faluk számtöbbségéből idegenek népi fölénye egyáltalán nem következik, hiszen a hegylábi és alacsony fekvő telepek népsűrűsége, miként láttuk, sokszorosán haladta felül a hegyiekét s városok (Meggyes, Váralja, Erdőd), jelentékenyebb helyek (Sárköz, Bélték, Lápos, Erdőszáda) is csak a színmagyar lábterületeken¹ vagy a bányavidéken keletkeztek. Román és rutén népi többség ezek szerint legfeljebb a szoros értelemben vett hegyeken lehetséges, melyek 10.—15 jobbágy-családos telepeikkel — sok közülük gyorsan fel is bomlik — az egész megye népének igen elenyésző hányadát adták.

¹ Itt cserélődött ki t. i. a két elütő jellegű táj áruforgalma s itt alakultak ki a birtokközpontok is. V. ö. Magyar Művelődéstörténet II. 136. I. (Fekete Nagy Antal: A település képe.)